

ПУБЛІКАЦІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

УДК: 904.25(477.42)“653”

Л. І. І в а н ч е н к о

ПРИКРАСИ З РОЗКОПОК ЛІТОПИСНОГО ВОЗВЯГЛЯ

У статті йдеться про знайдений в 1993 р. під час розкопок літописного міста Возвягль скарб ювелірних виробів. Набір складався з прикрас жіночого головного убору та чоловічого перстня-печатки. Сюжетні мотиви, зображені на цьому ювелірному гарнітурі, часто зустрічаються в давньоруському мистецтві, але художні композиції зображень не мають аналогії. Скарб датовано кінцем XII—XIII ст.

Ключові слова: Возвягль, скарб, прикраси, колти, очілля, рясна, перстень.

Прикраси з розкопок літописного Возвягля, які проводилися Житомирською експедицією ІА НАН України під керівництвом к. і. н. Б.А. Звіздецького, потрапили до Археологічного музею ІА НАН України у 2007 р.

Давньоруське місто Возвягль згадується на сторінках Іпатського літопису лише один раз і пов'язано з боротьбою Данила Галицького з ордами монгольського хана Куремси за гегемонію над Правобережжям Київської землі у 1256—1257 р. [Галицько-Волинський ..., 2002, с. 120].

Вітчизняні історики ідентифікували Возвягль з Новоград-Волинським на Житомирщині, яке до 1795 р. називалось Звягель. Сучасну назву місто отримало у 1795 р. за «височайшим велінням» Катерини II після третього поділу Польщі.

Місцезнаходження літописного міста пов'язують з групою пам'яток, які розташовані за 5 км від міського центру вниз за течією р. Случ, на її правому березі, і за 1 км на північ від колишнього села Ржадківка (нині вул. Дружби м. Новоград-Волинського). Ця група складається з двох городищ (умовно названих Південне та Північне) і великого неукріпленого селища між ними.

© Л.І. ІВАНЧЕНКО, 2015

Південне городище, ближнє до міської околиці, розташоване на мису правого корінного берега Случі висотою до 25 м над рівнем води. З півдня та півночі воно обмежено двома стародавніми ярами, по яких протікають джерела. Схили укріплення досить круті, у верхній частині ескарповані на висоту 6—8 м. Майданчик городища має у плані підтрапецієподібну форму площею 1 га. З південно-східної напільної сторони майданчик городища відокремлений від плато ровом. Його ширина у верхній частині досягає близько 18 м, глибина — до 6 м. У цьому ж місці по краю майданчика проходить вал 18—20 м завширшки і 2—2,5 м заввишки. Ще один вал проходить вздовж вузького терасоподібного уступу, утвореного верхнім ескарпом городища [Звіздецький, 2008, с. 8].

Стаціонарні археологічні дослідження Південного городища проводилися Житомирською експедицією ІА НАН України у 1988, 1992—1994, 1998 рр. Переважну більшість артефактів складають фрагментами давньоруського посуду XII—XIII ст. Поодинокі зафіксовані фрагменти кераміки більш ранніх періодів: ранньокружального IX—X ст. та милоградської культури I тис. до н. е.

На всій дослідженій площі городища було простежено сліди великої пожежі. У тих місцях де розташовувались стародавні об'єкти, ґрунт був перепалений до шлакоподібного стану на глибину 0,2—0,4 м. Як правило, всі знахідки, які траплялись тут, мають на собі сліди перебування у сильному вогні: кераміка перепалена повторно, залізні предмети покриті окисною, а вироби із кольорових металів оплавлені і деформовані. Не виключено, що ми фіксуємо тут наслідки каральної операції, яку проводив Данило Галицький проти «люди татарськыа» у

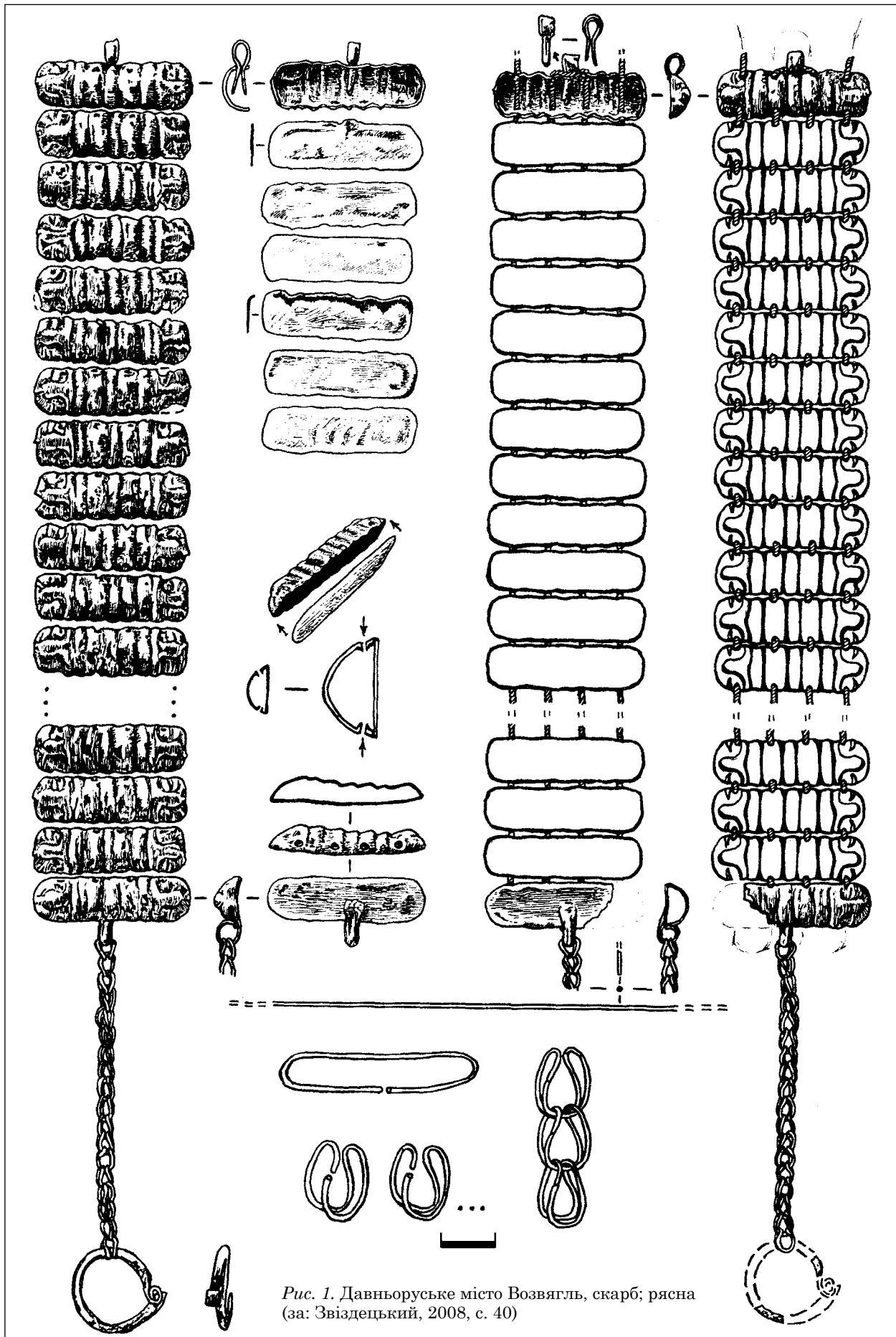

Рис. 1. Давньоруське місто Возягль, скарб; рясна
(за: Звіздецький, 2008, с. 40)

Рис. 2. Давньоруське місто Возвягль, скарб; колти великі

Рис. 3. Давньоруське місто Возвягль, скарб; колти середні

Рис. 4. Давньоруське місто Возвягль, скарб; колти малі

Рис. 6. Давньоруське місто Возвягль, скарб; очілля ▲

▲
Рис. 8. Давньоруське місто Возвягль, скарб; чоловічий перстень, фото

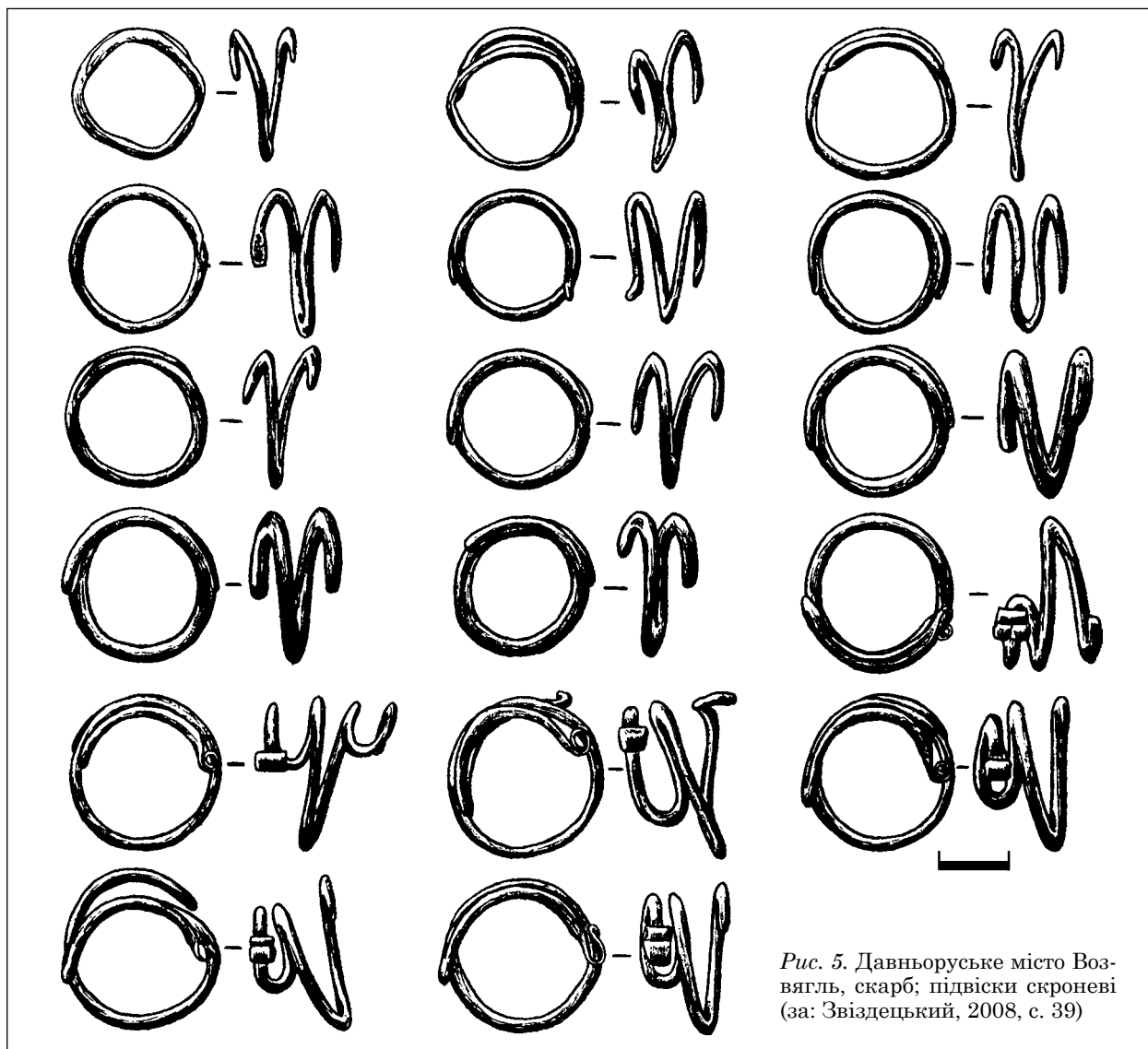

Рис. 5. Давньоруське місто Возвягль, скарб; підвіски скроневі (за: Звіздецький, 2008, с. 39)

1256—1257 рр. Тоді ж були взяті і спалені населені пункти Болохівської землі та Возвягль. Так у літописі про покарання цього міста говориться: «Наутра же прійде Даниль съ многымъ множествомъ полкомъ, с братомъ си и съ сыномъ Лвом; видевьше жэ гражане (и) ужась бысть в нихъ, и не стръпеша и вдалася; и город зажьже, люди же изведе ...», і далі: « Романові же пришедши къ граду и литве...не видеша нічтоже, токмо головне ти, псы течуще по городищу ...» [Галицько-Волинський ..., 2002, с. 120].

На розкопаній площі городища зафіксовані залишки об'єктів, які можна інтерпретувати як житлові споруди. Вони були наземного типу із заглибленими у землю господарськими підклітками. Залишки стовпових ям у кутах котлованів підклітей вказують на те, що нижні частини жител мали каркасно-стовпову конструкцію. Щодо конструктивних особливостей наземних частин, то можна припускати їх зрубний характер.

В одному з таких приміщень у 1993 р. був знайдений скарб ювелірних прикрас (87 предм.).

Він був захований у неглибокій ямці в одному із кутів підклітку житла під завалом людських, частково, розчленованих кістяків.

Прикраси жіночого головного убору.

Рясна (рис. 1) складаються із 52 колодочок, з яких 11 пошкоджені. Йдеться про порожнистотілі срібні з позолотою вироби, які виготовлені з двох бляшок: верхньої відтисненої у формі сегменту з шістьма перетинами і нижньої — гладкої, прямокутної. У місці стикування цих бляшок зроблено чотири наскрізні отвори для з'єднання у стрічку, до якої підвішувались колти. З двох сторін колодочок відтиснуті стилізовані личини. Подібні рясна присутні в скарбах Києва, Чернігова, Поросся, Старої Рязані, Болохівської землі [Рыбаков, 1948, с. 316—317; Корзухина, 1954, с. 108, табл. XXXIII; с. 111, табл. XXXVIII; XLIX, 13, 15; Якубовський, 2003, с. 115]. Техніка виготовлення — тиснення.

Наступну групу складають три пари різновеликих колтів.

Колти. Ці прикраси є парними, великими (8,5 × 8,3 см) (рис. 2, див. вклейку). Вони виго-

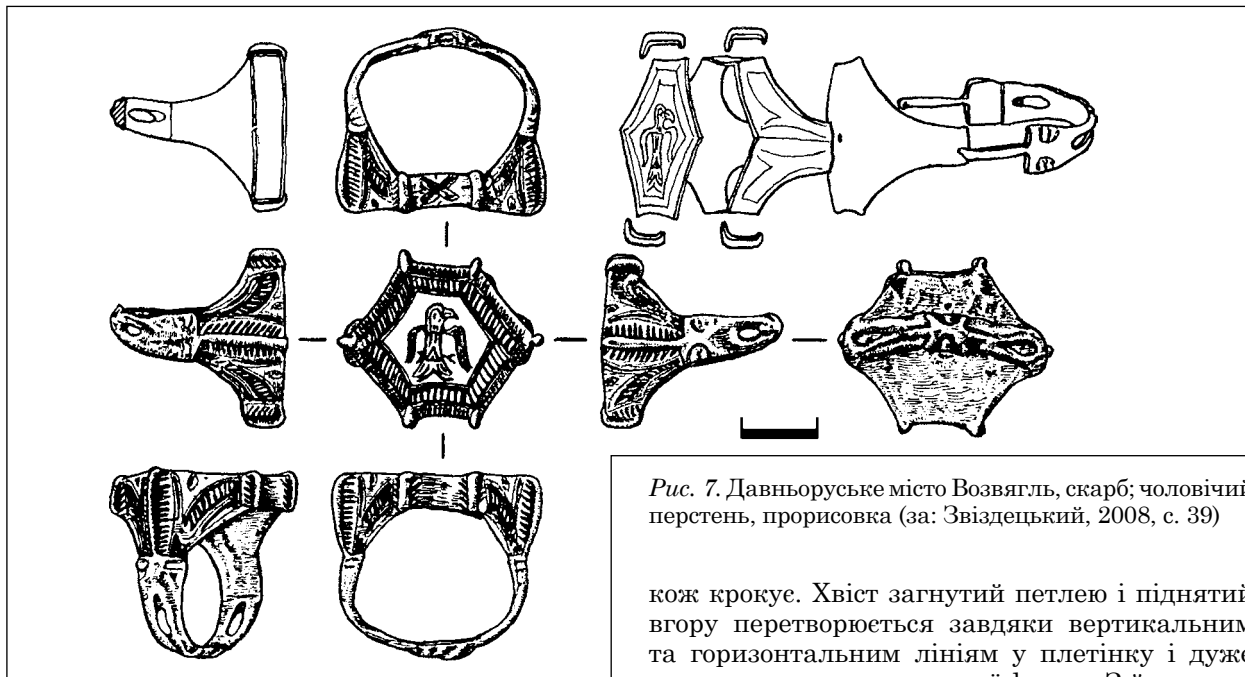

Рис. 7. Давньоруське місто Возвягль, скарб; чоловічий перстень, прорисовка (за: Звіздецький, 2008, с. 39)

товлені із срібла. Складаються з двох щитків, які є випуклими в центрі і мають пласку частину навкруг, що відділяється від центру витим дротиком (скань). Щитки не стикаються між собою, вони розташовані паралельно один до одного. Проміжок в середині між ними закріплено за допомогою вузької стрічки. У цей проміжок вмонтовано 18 порожнистих кульок, нанизаних на дрід. Основа останніх припаяна до стрічки. Зверху колти мають виїмку з обоями до яких кріпилась лунницеподібна дужка для підвішування до рясен. З двох боків на щитках зображено в профіль казкового чотирилапого звіра. Передня права та задня ліва лапи підняті, в пащі він тримає квітку, довгий хвіст піднятий догори та проходить між задніми лапами. Контур звіра чіткий і чорнений, фон зображення заповнено карбованими крапочками. Техніка виготовлення: тиснення по металевій матриці, глибоке гравірування, чорніння.

Колти парні, середні (6,7 × 6 см), срібні (рис. 3, див. вклейку). Порожністі в середині. Складаються з двох щитків, опуклих в центрі. Навкруг них знаходиться пласка частина. Проміжок всередині закріплено за допомогою вузької стрічки. У цей проміжок вмонтовано 14 порожнистих кульок нанизаних на дрід та припаяних до стрічки. У верхній частині колтів знаходиться виїмка з обоями до яких кріпилась лунницеподібна дужка для підвішування до стрічки чи рясен. З двох боків вони мають різні зображення. З одного боку ми бачимо профіль чотирилапого звіра, що крокує з піднятими вгору крилами та проквітшим хвостом. Верхня частина хвоста проходить через перетин кола, і утворює собою хрест в колі (солярний знак). У пащі звір тримає квітку. З другого боку зображено дволапого звіра (дракона), який та-

кож крокує. Хвіст загнутий петлею і піднятий вгору перетворюється завдяки вертикальним та горизонтальним лініям у плетінку і дуже нагадує крило прямокутної форми. З його пащі виходить полум'я (тримає в пащі гілку). Частково фон малюнка заповнений гравіруванням. Контур малюнка чіткий, чорнений. Техніка виготовлення: тиснення по металевій матриці, гравірування, чорніння.

Колти (рис. 4, див. вклейку) парні, малі (5 × 4,5 см), срібні, порожністі. Прикраси складаються з двох щитків, які з'єднані між собою по контуру дротяними ажурними петлями. У верхній частині колтів наявні виїмки з обоями куди вставлялись напівкруглі дужки. З двох боків на щитках є зображення. Які погано збереглися. З одного боку вгадується зображення звіра, з іншого — плетінки. Техніка виготовлення: тиснення та чорніння.

Підвіски скроневі перснеподібні, срібні (17 од.) (рис. 5). Ці прикраси підвішували на ремінцях чи стрічках до головного убору. Виготовлені з гладкого круглого у перерізі срібного дроту у формі півтори обертової спіралі, кінці якої направлені в одну сторону закруту (11 од.). Другий тип перснеподібних кілець (6 од.) мають вигляд півтора обертової спіралі, один кінець якої на тупо заокруглений, а другий — направлений у протилежну сторону закруту спіралі розклепаній у прямокутний щиток і скручений у трубочку. Техніка виготовлення: волочіння.

Тринамистинні (8 од.) та двонамистинні (4 од.) прикраси головного убору — **очілля** (рис. 6, див. вклейку). Основою цих прикрас слугували круглодротові дужки — каркаси, на які нанизувалось три або дві порожністі кульки — намистини. На каркаси вони закріплені за допомогою дротяних спіралей. Кінці дужок розклепані та згорнуті у кільця. Поверхню кульок прикрашає сканий візерунок у вигляді чотирипелюсткової квітки та фігури, яка утворена шістьма сканевими промінцями. Серцевина кожної намистини позначена

великою зерниною, а квітка та шестипроменева фігура по колу обведені сканим візерунком. Техніка виготовлення: тиснення, паяння.

Чоловіча прикраса: **перстень** срібний, прожністий (рис. 7; 8; 8 — див. вклейку). Має шестигранний щиток, в центрі якого позолочене шестикутне поле з вигравіруванням на ньому зображенням хижого птаха з масивним дзьобом та широко розгорнутими крилами (сокіл?). По контуру поля проходять дві полоси гравірованих насічок: перша (внутрішня) заповнена чорною, а друга (зовнішня) — позолотою. На верхній грані висотою 0,5 см витиснена чотирипроменева сплюснута випукла фігура. Протилежна грань такої ж висоти пуста. Чотири бокові грані поступово звужуються у вигляді напів-арок прикрашених чорними насічками, що нагадують пальмову гілку. Зверху над нею над напів-аркою викарбуване «зернятко». Напів-арочки припаяні до обідка. Щиток кріпиться до основи в кутах за допомогою скобочок. Обідок напівкруглий, в центрі випукла фігура схожа на фігуру, що розміщена на верхній грані, з боків є прорізи, а в місці спайки стилізовані личини. Техніка виконання: тиснення, литво, ковка, гравірування, чорніння, позолота.

Весь цей набір відносяться до жіночих прикрас головного убору. Срібні колодочки утворювали низку, до якої за допомогою срібного ланцюжка кріпилися до вінця колти. Аналогічні знахідки трапляються майже у всіх скарбах XII ст. [Корзухина, 1954].

Обов'язковим елементом головного жіночого убору були колти. Сюжетні зображення на них: це тварини-обереги — барс (Симаргл) [Рыбаков, 1967, с. 94], дракон, плетінка. У відомих скарбах зустрічається лише плетінка, зооморфні зображення невідомі.

Деталлями гарнітури головного убору є першеподібні спіралеві підвіски, які прийнято називати скроневиими кільцями та три- чи двонамистинні прикраси. Велика кількість першеподібних в півтора оберти кілець традиційно характерна для скарбів Болохівської землі [Якубовський, 2003, с. 94, 106, 113, 133]. Три або двонамистинні прикраси мають розімкнуті дужки, розклепані на кінцях та загнуті у кільце. Скоріше за все вони нашивалися на м'який валик очілля [The Viking ..., 1996, р. 108; Жилина, 2002, с. 164, рис. 9].

У скарбі присутня лише одна чоловіча прикраса — перстень-печатка, прикрашений зображенням хижого птаха. Присутність птаха на щитках пернів зустрічається і у складі інших скарбів [The Viking ..., 1996, р. 118].

Поява виробів зі срібла із чорною у середині — другий половині XII ст. на теренах Давньоруських князівств була явищем повсюдним. Не виключено, що це було пов'язано з послабленням Києва після розгрому його військами Андрія Боголюбського у 1169 р. Давньоруські князівства у цей час не мали тих можливостей,

які мав Київ, що, вірогідно, відобразилось у ювелірному ремеслі [Бочаров, 1984, с. 81].

Техніка чорніння по контуру малюнка на світлому фоні відноситься до другої половини XII ст., а її розквіт припадає на XIII ст. [Рыбаков, 1948, с. 314].

Таким чином, час виготовлення колтів з описаного скарбу датується часом не раніше другої половини XII ст., а час його захоронення в якості скарбу нам відомий — 1256—1257 рр.

Бочаров Г.Н. Художественный металл Древней Руси. — М., 1984. — 319 с.

Галицько-Волинський літопис. — К., 2002. — 400 с.

Жилина Н. Русский ювелирный узор // Родина. — М., 2002. — Вып. 11—12. — С. 161—165.

Звіздецький Б.А. Південне городище літописного Возвягеля: дослідження 1988—1998 рр. // Літописний Возвягль. — К., 2008. — С. 7—45.

Корзухина Г.Ф. Русские клады IX—XIII вв. — М.; Л., 1954. — 226 с.

Рыбаков Б.А. Ремесло Киевской Руси. — М., 1948. — 803 с.

Рыбаков Б.А. Русалии и Бог Симаргл-Переплут // СА. — 1967. — № 2. — С. 91—116.

Якубовський В.І. Скарби Болохівської землі. — Кам'янець-Подільський, 2003. — 258 с.

The Viking Heritage. Наследие варягов: Государственный Музей-заповедник «Московский Кремль»; Государственный исторический музей. — Стокгольм, 1996. — 120 с.

Л. І. Іванченко

УКРАШЕННЯ ИЗ РАСКОПОК ЛЕТОПИСНОГО ВЗВЯГЛЯ

В статье идет речь о найденном в 1993 г. во время раскопок летописного города Взвягляклада ювелирных изделий. Набор состоял из украшений женского головного убора и мужского перстня-печатки. Сюжетные мотивы, изображенные на этом ювелирном гарнитуре, часто встречаются в древнерусском искусстве, но художественные композиции изображений не имеют аналогий. Клад датируется концом XII — XIII ст.

К л ю ч е в ы е с л о в а: Взвягль, клад, украшения, колты, очелье, рясна, перстень.

L. I. Ivanchenko

JEWELRY FROM THE EXCAVATIONS OF THE ANCIENT VZVYAGL

The article describes a treasure of jewels, found in 1993 during excavations of the ancient city of Vzvyagl. The set consists of a female headdress adornment and signet ring. Plot motifs, represented on the set, are typical for the Ancient Rus art, but there are no finds of exactly the same stylistic type. The treasure dates back to the late XIIth — XIIIth century.

К e y w o r d s: Vzvyagl, treasure, jewelery, kolts, female headdress, signet ring.

Одержано 21.05.2015